

ЧИ Є ВОЄННИЙ СТАН ВИПРАВДАННЯМ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ?

Кузьменко Олена Валеріївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
м. Київ, Україна*

Права людини виконують функцію обмеження публічної влади та запобігання її свавільним діям, що робить їх однією з ключових ознак демократичного правового режиму. Натомість авторитарні й тоталітарні режими не визнають природного характеру прав людини, розглядаючи їх як похідні від власної волі. У такому підході права існують лише тоді, коли вони санкціоновані владою та закріплені в нормативно-правових актах, причому здебільшого йдеться про соціально-економічні права.

Отже, в умовах недемократичного режиму обсяг і зміст прав людини повністю залежать від рішень державних органів. Запровадження воєнного стану в таких державах істотно не змінює ситуацію із забезпеченням прав, оскільки вони не визнаються як невід'ємні та такі, що належать людині від народження. Більше того, навіть формальне проголошення певних прав не має стабільного характеру, адже держава може відмовитися від них у будь-який момент, керуючись так званою «революційною доцільністю».

Демократична держава, як правило, не виступає ініціатором збройної агресії. Загарбницькі війни притаманні передусім недемократичним режимам, які ігнорують права людини навіть у межах власної юрисдикції, не кажучи вже про території інших держав, що зазнають вторгнення та окупації.

Таким чином, коли йдеться про гарантування прав людини, зокрема в умовах воєнного стану, мається на увазі саме демократична держава. Водночас це не виключає можливості притягнення представників тоталітарної влади до міжнародно-правової відповідальності за порушення прав людини.

Відповідно до Конституції України обов'язком держави є забезпечення прав людини. При цьому передбачено, що права людини є тим явищем, яке визначає напрям діяльності держави, її функціональну спрямованість, і саме держава є відповідальною за реалізацію та утвердження прав людини.

Отже, можна зробити однозначний висновок, що воєнний стан не може бути використаний для того, щоб Україна відмовилась від свого обов'язку забезпечувати права людини. Окрім цього, у Конституції України викладено окремі положення, які визначають особливості реалізації прав людини в умовах воєнного стану.

Відповідно до ст. 64 Конституції України права людини не можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених Конституцією України. Наголошуємо, що в цій статті йдеться про нормативну основу обмеження прав людини – Конституцію України. Не підзаконний акт, не закон, а Конституція, оскільки в демократичному суспільстві Конституція розглядається насамперед як акт установчої влади народу, який встановлює повноваження органів державної влади та їх обмеження [1].

Конституція України передбачає особливий порядок внесення до неї змін, який є засобом захисту Конституції, в тому числі обмеження прав людини. Виходячи з характеру обмеження прав людини, конституційно-правовий механізм їх обмеження видається правильним.

Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть встановлюватися деякі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

На період дії воєнного стану в указі Президента України про введення воєнного стану визначено вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану.

Вони включають:

- невтручання в особисте та сімейне життя. Зокрема, контроль засобів зв'язку, огляд речей, документів, житла;

- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, встановлених законом. Тобто військове командування може встановлювати заборони чи обмеження щодо вибору місця перебування чи проживання осіб на території, де діє воєнний стан. Він може встановлювати особливий режим в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, перевірку документів у осіб, а в разі потреби огляд речей, транспортні засоби, багаж і вантажі, службові приміщення та житло громадян [2].

У період дії воєнного стану можуть запроваджуватися окремі обмеження прав і свобод громадян. Зокрема, може встановлюватися комендантська година – обмеження перебування на вулицях у визначений час без спеціальних перепусток.

Також можуть зазнавати обмежень окремі політичні права, зокрема свобода думки і слова та право на вільне вираження своїх поглядів

і переконань. Право громадян на участь в управлінні державними справами, включаючи участь у виборах і референдумах, фактично призупиняється, оскільки проведення виборів і референдумів у воєнний час не допускається.

Крім того, обмежується право на мирні зібрання – проведення мітингів, демонстрацій та інших масових заходів забороняється. Зазнає змін і реалізація права власності: майно приватної, комунальної чи державної форми власності може бути примусово відчужене для потреб держави. Водночас обов'язковою умовою є повне відшкодування його вартості – як попереднє, так і наступне.

Право на працю також може реалізовуватися в особливому порядку. На територіях, де введено воєнний стан, військове командування разом із органами влади або самостійно має право запроваджувати трудову повинність і залучати громадян до виконання суспільно корисних робіт. Йдеться передусім про роботи оборонного характеру, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного чи воєнного походження. Умови виконання таких робіт, їх тривалість і оплата визначаються відповідно до трудового законодавства.

Окрім цього, військовому командуванню надається право використовувати ресурси, виробничі потужності та майно підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також окремих громадян. З особами, залученими до суспільно корисних робіт, укладається строковий трудовий договір.

В умовах воєнного стану можуть також обмежуватися інші конституційні права і свободи. Зокрема, це стосується недоторканності житла, що допускає можливість його огляду чи використання в установленому законом порядку. Може зазнавати обмежень і право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Крім того, обмеження можуть торкатися права на здійснення підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, а також права на страйк як способу захисту економічних і соціальних інтересів. Право на освіту також може реалізовуватися з урахуванням умов воєнного стану, зокрема через зміну форм організації освітнього процесу або тимчасові обмеження його здійснення.

Слід також зазначити, що Конституція України передбачає перелік прав, які не можуть бути порушені у воєнний час. Вони включають:

- права на рівність і повагу до людської гідності
- право на особисту недоторканість
- право на шлюб
- право на громадянство
- право на справедливий суд, правову допомогу та захист
- право на житло [1].

Отже, можна дійти висновку, що згідно із законодавством України обмеження прав людини допускається лише на визначений строк і виключно в таких межах, які не порушують їх сутнісного змісту. Водночас у кожному конкретному випадку запровадження воєнного стану органи публічної влади мають чітко окреслити перелік прав, що підлягатимуть обмеженню за відповідних обставин.

Таким чином, права людини виступають орієнтиром і водночас межею діяльності державних органів під час запровадження воєнного стану та застосування відповідних заходів. При цьому існує коло прав, які не підлягають обмеженню взагалі, а обмеження інших не повинні призводити до втрати їхньої сутності. Крім того, конституційно-правові норми не лише визначають перелік невідчужуваних прав, а й встановлюють специфіку реалізації окремих прав в умовах воєнного стану.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.05.2026).

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 07.05.2026).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-14>

ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ОКРЕМИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Курінний Євген Володимирович

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри конституційного та адміністративного права

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

За більш ніж 4-х річну дію в нашій державі режиму воєнного стану, накопичена доволі змістовна практика як позитивного так негативного характеру. Результати вивчення її змісту складатимуть достатньо цінний і повчальний досвід, врахування якого має стати однією з головних завдань поствоєнного владування в Україні.

Розпочинати цю роботу, слід з передвоєнного періоду, який передував повномасштабному вторгненню РФ 24 лютого 2022 р. Саме у цей восьмирічний термін було зроблено достатньо помилок, які негативно